

MEGJEGYZÉSEK AZ ÁRPÁD-KOR ANTROPOLÓGIÁJÁHOZ

Írta: LOTTERHOF EDIT

(Természettudományi Múzeum Embertani Tára, Budapest)

FARKAS és LIPTÁK egyik tanulmányukban (1967) már elemezték az Árpád-kori népesség antropológiáját. Vizsgálataik azonban a Dél-Alföld területére vonatkoztak. Az azóta megjelent publikációk alapján — a teljesség igénye nélkül — szeretnék újabb adatokat szolgáltatni, illetve a vizsgálatba bevinni az Alföld egyéb területeit, valamint a Dunántúlt is. Figyelembe vettem a legfontosabb méretek és jelzők középértékeit, valamint a taxonómiai analízis eredményeit. Helyhiány miatt azonban csak az 1., 8., 45., 48. méretek és a 8 : 1., 48 : 45., 52 : 51., 54 : 55. jelzők adatait tüntettem fel táblázatokban (1. és 2. táblázat).

FARKAS—LIPTÁK (1967) a már említett tanulmányukban három nagy dél-alföldi temető (Orosháza—Rákóczitelep, Szatymaz-Vasútállomás, Békés—Povádzug) csontvázanyagának alapján megvizsgálták az Árpád-korban a Dél-Alföld területén élő népességek uralkodó rasszkomponenseit. Szerzők a fenti vizsgálati anyagok alapján arra a megállapításra jutottak, hogy az uralkodó rasszkomponenst a nordoidok alkotják — ez a vizsgálati anyagnak közel 37%-a. A mediterrán elemek a vizsgálati anyagnak mintegy 35%-át teszik ki, a cromagnoidok részesedése pedig közel 15%. A fennmaradó részt a közelebb-ről nehezen meghatározható europidok és europobrachykran elemek teszik ki. A mongoloid jellegk előfordulása elenyészően kicsi.

Az újabban feldolgozott 11—16. századi temetők vizsgálatát LIPTÁK—LOTTERHOF—MARCSIK (1973) végezte el. (A vizsgált temetők között vannak olyanok, melyeknek használata átnyúlt a középkorba is, és vannak kifejezetten középkori temetők is.) A 11—16. században a mediterrán elemek alkotják a vizsgálati anyagnak 31%-át, míg a nordoidok részesedése 29%-ra csökken. A cromagnoid elemek százalékos aránya 25%. Feltűnő a brachykran elemek viszonylag nagy százalékban való előfordulása — a vizsgálati anyag 15%-át alkotják.

A kimondottan Árpád-kori szériákkal szemben — ahol a brachykran elemek száma nem számottevő — a középkor felé haladva növekszik a brachykran elemek száma. A brachykran elemek a középkorinak datált sírokból kerültek elő (Téglás-Angolkert). A kifejezetten középkori Rösze—Kószó-tanyai populáció esetében már határozottan a brachykran elemek dominálnak.

A dunántúli szériák esetében nem történt meg azok összevont taxonómiai feldolgozása. ACSÁDI—NEMESKÉRI azonban több tanulmányukban vizsgálták a veszprémi és székesfehérvári temetők anyagát. Arra a megállapításra jutottak, hogy a veszprémi temetők legközelebb állnak a honfoglaló magyarokhoz, amennyiben az uralkodó rasszkomponenst az europobrachykran (pamiri) elemek alkotják. Ezek — szerzők szerint — a honfoglaló magyaroknak és azok

I. táblázat

Néhány fontosabb méret középértékeinek összehasonlítása

Table 1. Comparison of the mean values of some measurements of major importance

Lelőhely – Síte	MARTIN No.		1.		8.		45.		48.	
	M	n	M	n	M	n	M	n	M	n
Cegléd, 11—12. sz. (LIPTÁK 1957)	+0.0 ^Δ	184.8	18	140.3	18	132.4	11	72.3	17	
		176.9	19	136.1	19	124.5	17	67.5	17	
Csátalja, 11. sz. (LIPTÁK 1957)	+0.0 ^Δ	180.0	14	141.1	14	136.8	11	71.9	10	
		176.3	27	134.7	27	123.9	22	65.7	17	
Jászdózsza, 11—14. sz. (LIPTÁK 1957)	+0.0 ^Δ	187.4	22	140.9	21	133.5	18	72.4	18	
		178.2	17	137.5	18	126.1	17	65.7	16	
Kardoskút-Fehértó, 11—12. sz. (MARCSEK 1970)	+0.0 ^Δ	185.1	104	137.6	104	133.5	57	70.2	78	
		178.4	83	134.7	83	127.2	42	67.7	60	
Kérpusztza, 11. sz. (LIPTÁK 1954)	+0.0 ^Δ	183.4	84	142.6	84	133.7	72	69.2	70	
		175.5	75	137.2	75	125.0	57	64.0	59	
Oroszvár, 10—11. sz. (BOTTYÁN 1972)	+0.0 ^Δ	184.7	18	140.2	18	130.7	12	67.0	17	
		178.5	19	138.3	20	124.3	11	64.8	17	
Székesfehérvár—Bika-sziget, 10—11. sz. (ACSÁDI— NEMESKÉRI 1959)	+0.0 ^Δ	179.1	16	144.4	15	128.2	10	—	—	
		173.2	26	139.6	26	124.3	22	—	—	
Tiszalök—Rázompusztza, 11. sz. (LOTTERHOF 1974)	+0.0 ^Δ	187.6	27	140.8	27	128.4	5	69.1	12	
		175.3	13	134.6	13	121.4	5	62.8	6	
Veszprém—Kálváriadomb, 10—11. sz. (ACSÁDI—NEMESKÉRI 1957)	+0.0 ^Δ	171.0	19	146.4	19	134.8	17	69.1	18	
		173.3	11	141.8	11	126.6	10	65.3	11	
Zalavár—Kápolna 11—12. sz. (WENGER 1970)	+0.0 ^Δ	186.1	48	140.8	47	132.0	35	68.3	37	
		177.5	43	138.2	46	124.2	30	66.7	34	

leszármazottainak felelnek meg. Az előforduló dolichomorf elemek — amelyeket az atlantomediterránok és nordoidok képviselnek — ugyanakkor az őslakosságnak felelnek meg (ACSÁDI—NEMESKÉRI 1957).

Hasonló eredményre jutnak szerzők a Székesfehérvár környéki temetők esetében is. Itt azonban a nordoid és dinári elemek nagyobb szerepet játszanak — ezeket a rasszkomponenseket szerzők az őslakosságra tartják jellemzőnek. Székesfehérvár etnikai képére jellemző a magyar népesség jelentős beáramlása, miközben az őslakosság is ottmarad. Közöttük intenzív etnikai keveredés jön létre (ACSÁDI—NEMESKÉRI 1959, 1960).

A Székesfehérvár környéki populációra vonatkozóan szerzők megállapításait alátámasztották ÉRY—KRALOVÁNSZKY (1963) paleoszociográfiai vizsgálatai, amennyiben a különböző régészeti leletek, valamint a temetkezési rítus alapján ők is elkülönítették a honfoglaló magyarság leszármazottainak, valamint az őslakosság leszármazottainak temetőit.

A nagylétszámú 11. századi kérpusztai temető feldolgozását LIPTÁK (1954) végezte el. Ennek a populációnak a jellemző rasszkomponensét a mediterránok — ezen belül is a gracilis mediterránok — alkotják (közel 28%). Fontosági sorrendben ezt követik a cromagnoidok és a brachykran elemek. Az Alföldre olyannyira jellemző és nagy szerepet játszó nordoid elemek mindössze csak 9%-ban vannak képviselve. Meg kell jegyeznünk, hogy a kérpusztai populációt a szerző szláv etnikumnak tartja.

2. táblázat

Néhány fontosabb jelző középértékeinek összehasonlítása
Table 2. Comparison of the mean values of some indices of major importance

Lelőhely — Site	MARTIN No.	8 : 1		48 : 45		52 : 51		54 : 55	
		M	n	M	n	M	n	M	n
Cegléd, 11—12. sz. (LIPTÁK 1957)	+O ₃ A	76.1	18	54.8	11	84.9	7	46.3	7
		77.1	19	53.4	15	86.5	9	51.3	6
Csátalja, 11. sz. (LIPTÁK 1957)	+O ₃ A	76.5	15	52.6	11	84.4	6	45.9	5
		76.7	27	53.0	16	83.9	5	49.5	4
Jászdózsza, 11—14. sz. (LIPTÁK 1957)	+O ₃ A	74.8	21	54.5	15	82.8	20	48.2	19
		77.4	17	52.5	16	86.8	9	48.7	9
Kardoskút—Fehértó, 11—12. sz. (MÁRCSIK 1970)	+O ₃ A	74.4	100	53.1	53	85.1	78	49.2	74
		75.3	79	53.1	45	84.7	56	49.1	54
Kérpusztá, 11. sz. (LIPTÁK 1954)	+O ₃ A	78.0	83	52.3	63	83.2	76	49.9	70
		78.3	74	51.9	50	84.5	64	52.5	56
Oroszvár, 10—11. sz. (BOTTYÁN 1972).	+O ₃ A	76.8	18	48.9	12	80.8	17	47.7	17
		77.7	19	52.1	11	83.3	16	47.9	13
Székesfehérvár—Bika-sziget, 10—11. sz. (ACSÁDI— NEMESKÉRI 1959)	+O ₃ A	81.2	15	56.0	9	80.9	12	50.4	11
		81.3	26	52.9	21	81.1	24	53.1	24
Tiszalök—Rázompusztá, 11. sz. (LOTTERHOF 1974)	+O ₃ A	74.7	26	—	—	82.3	18	46.4	12
		76.4	13	51.2	4	86.0	10	47.1	8
Veszprém—Kálváriadomb, 10—11. sz. (ACSÁDI—NEMESKÉRI 1957)	+O ₃ A	82.9	19	52.6	17	78.2	18	47.0	17
		82.3	11	51.8	10	78.4	11	49.8	10
Zalavár—Kápolna, 11—12. sz. (WENGER 1970)	+O ₃ A	75.0	47	51.8	32	82.6	39	49.0	38
		77.7	42	54.0	29	89.3	40	49.1	35

Az Észak-Dunántúl területéről származó csontvázanyagok egy részének feldolgozását BOTTYÁN végezte el (Sopronbánfalva 1968, Oroszvár 1972, Mosonmagyaróvár 1973). Vizsgálatai során arra az eredményre jutott, hogy valószínűnek látszik, hogy ezen a területen szláv elemekkel kevert pannon őslakosság élt. A populációkra a cromagnoid, mediterrán és nordoid elemek a jellemzőek (BOTTYÁN 1968, 1972, 1973).

A Zalavár—Kápolnán feltárt 11—12. századi populációban a mediterrán, cromagnoid és nordoid elemek dominálnak. Ezek a típusok a Dunántúl területére jellemzőek — kivételt képez Közép-Dunántúl területe. Wenger szerint nagyfokú hasonlóság mutatható ki Kérpusztá népességével (WENGER 1970).

A Közép-Dunántúlon (Veszprém, Székesfehérvár térségében) a Dunántúl többi részétől eltérő módon alakult a populációk arculata. Ez nemcsak a típusok különbözőségében mutatkozik meg, hanem a főbb méretek és jelzők középértékeiben is. Egy későbbi vizsgálat feladata lenne eldönteni, vajon nem mutatható-e ki kapcsolat a szarmatakorai lakossággal.

A Dunántúl egyéb területeire vonatkozóan feltűnik, hogy a szerzők az egyes populációkban szláv etnikai elemeket mutatnak ki. Ugyancsak további kutatásokat igényel annak megvizsgálása, hogy milyen összefüggések vannak e népességek, illetve a különböző szláv csoportok között.

A Duna—Tisza közének népességéről LIPTÁK (1957) adott részletes elemzést. Ezen a területen — a Dél-Alföldhöz hasonlóan — ugyancsak a nordoid elemek

alkotják a legjelentősebb rasszkomponenst. Jellemző a cromagnoid és a mediterrán elemek jelenléte is.

Magyarország északi területéről viszonylag kevés számú adat áll rendelkezésünkre. Ezek alapján azonban úgy tűnik, hogy nincs lényeges eltérés a Dél-Alföld népességéhez viszonyítva (LOTTERHOF 1974).

Ha összehasonlítjuk a dunántúli és az alföldi populációkra vonatkozó eredményeket, lényeges eltérést tapasztalunk. Ugyancsak nem mutatott ki hasonlóságot a dunántúli és az alföldi szériák között ÉRY (1970) sem, aki 15 Árpád-kori temető csontváznagyát hasonlított össze biometriai módszerrel, elsősorban Penrose eljárásával.

A Dunántúl és az Alföld etnikai képe különféleképpen alakult. Az Alföldön az etnikai keveredés meglehetősen csekély volt, míg a Dunántúlon intenzíven ment végbe. Ahhoz, hogy a Közép-Duna-medence népességére vonatkozóan összefüggő képet kapjunk, sokoldalú, átfogó vizsgálatokra van szükség.

Legújabban TÓTH az eurázsiai kontinens II. évezredéből származó 52 szériáján elemezte a morfológiai modifikáció jelenségeit. Ezzel összefüggésben észrevételeket tett a Közép-Duna-medence történeti népességeire vonatkozóan is. Megállapította, hogy a honfoglaló magyarok egy viszonylag hasonló morfológiai környezetbe érkeztek. Végbement kölcsönös asszimilációjuk a dunántúli autochton populációkkal; ezek elsősorban kelta-illír eredetűek voltak.

A fentiekben csupán röviden vázolni kívántam az Árpád-kori népességgel kapcsolatos ismereteink egy részét. Meg kell jegyezni azonban azt, hogy ezek az ismereteink közel sem mondhatók teljesnek. Számos olyan probléma van, amire az elkövetkező kutatásoknak kell választ adniuk. A már eddig feltárt, de feldolgozatlan, valamint a jövőben előkerülő leletanyagok szisztematikus, sokoldalú vizsgálati szempontból való feldolgozása minden bizonnyal a vitás kérdések tisztázásához fog vezetni.

Összefoglalás

Szerző munkájában rövid áttekintést ad Magyarország Árpád-kori népességéről. Figyelembe vette a taxonómiai analízis eredményeit, valamint a legfontosabb méretek és jelzők középértékeit (1. és 2. táblázat).

A Dél-Alföld területére jellemzőek a nordoid és mediterrán rasszkomponensek, ezek találhatóak meg a Duna—Tisza közének populációiban is. A viszonylag kevés számú adat ellenére úgy tűnik, hogy Észak-Magyarország népessége a Dél-Alföld népességéhez hasonló.

A Dunántúlon inkább a mediterrán és cromagnoid elemek dominálnak, ez azonban nem vonatkozik Veszprém és Székesfehérvár térségére, ahol eltérő módon alakult a populációk arculata. A Dunántúl egyéb területein szerzők szláv etnikai elemeket mutatnak ki. A különböző szláv csoportokkal való etnogenetikai kapcsolatok továbbra is tisztázatlanok.

A dunántúli és az alföldi populációk között lényeges eltérés tapasztalható. A két földrajzi terület etnikai képe eltérő módon alakult. A Dunántúlon az etnikai keveredés intenzívebben ment végbe, mint az Alföldön. A felmerült problémák tisztázása későbbi vizsgálatok feladata.

IRODALOM

- ACSÁDI, GY.—NEMESKÉRI, J. (1957): Contributions à la reconstruction de la population de Veszprém X^e et XIe siècles. — *Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung.* 49; 435—467.
- (1959): La population de Székesfehérvár X^e et XIe siècles. — *Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung.* 51; 439—564.
- (1960): La population de Székesfehérvár X^e et XIe siècles. — *Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung.* 52; 481—495.
- BOTTYÁN, L. Ö. (1968): The outlines of an anthropological reconstruction of the cemetery (XI—XV c.) at Sopronbánfalva, West Hungary. — *Anthrop. Hung.* 8; 97—120.
- (1972): Az oroszvári X—XI. századi népesség embertani vizsgálata. — *Anthrop. Hung.* 11; 83—136.
- (1973): Mosonmagyaróvár X—XII. századi temetőjének antropológiai értékelése. — *Anthrop. Hung.* 12; 13—40.
- ÉRY, K. K. (1970): Összehasonlító biometriai vizsgálatok VI—XII. századi Közép-Duna medencei népességek között. — *Anthrop. Közl.* 14; 7—34.
- ÉRY, K. K.—KRALOVÁNSZKY, A. (1963): Székesfehérvár környéki X—XI. századi temetők népességének paleoszociográfiai vizsgálata. — *Alba Regia* 2/3; 69—89.
- FARKAS, GY.—LIPTÁK, P. (1967): Über die Anthropologie der Bevölkerung des Südlichen Teils der Ungarischen Tiefebene in der Arpadenzeit. — *MFM Évkönyve*; 135—141.
- LIPTÁK, P. (1954): L'analyse typologique de la population de Képuszta au moyen âge. — *Acta Arch. Hung.* 3; 303—370.
- (1957): Awaren und Magyaren im Donau-Theiss Zwischenstromgebiet. — *Acta Arch. Hung.* 8; 199—268.
- LIPTÁK, P.—LOTTERHOF, E.—MARCSIK, A. (1973): Changes of population in Hungary from the 10th to 16th centuries. — *In*: TÖRŐ, I.—SZABADY, E.—NEMESKÉRI, J.—EBEN, O. G. (Eds): *Advances in the Biology of Human Populations*. Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 495—502.
- LOTTERHOF, E. (1974): Some data to the anthropology of the North Plain population in the Arpadian age (Tiszalök—Rázompusztá). — *Anthrop. Hung.* 12; (in press).
- MARCSIK, A. (1970): Anthropological investigation of the cemetery at Kardoskút—Fehértó from the 11th—12th c. — *Acta Biol. Szeged*, 16; 155—162.
- TÓTH, T. (1973): On the Morphological Modification of Anthropological Series in the Central Danubian Basin. — *Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung.* 65; 323—350.
- WENGER, S. (1970): Data to the anthropology of the early Arpadian age population of the Balaton area (The anthropology of the XI—XII. c. cemetery at Zalavár-Kápolna.) — *Anthrop. Hung.* 9; 63—145.

COMMENTS ON THE ANTHROPOLOGY OF THE ARPADIAN AGE

by *Edith Lotterhof*

(Summary)

The author offers a brief survey of Hungary's population in the Arpadian age. In the paper she has taken into account the results of taxonomic analysis as well as the mean values of the most important measurements and indices (Tables 1 and 2).

Characteristic of the territory of the southern plain are the Nordoid and Mediterranean race-components — the same are to be found also in the region between the rivers Danube and Tisza. In spite of the relatively slight number of data it seems that the population of Northern Hungary is similar to the one of the southern plain.

In Transdanubia it is rather the Mediterranean and Cromagnoid elements that predominate — however, this does not hold for the areas of Veszprém and Székesfehérvár where the aspect of the population was formed in a different way. In other regions of Transdanubia some authors demonstrated the existence of Slavic ethnic elements. The ethnogenetic connections with various Slavic groups remain unclear.

Between the populations of Transdanubia and the Hungarian Plain there is an essential difference to be observed. The ethnic appearance of the two areas was formed differently. In Transdanubia the ethnic amalgamation took place in a more intensive manner than in the Plain. The problems arisen should be solved by subsequent examinations.

A szerző címe: DR. LOTTERHOF EDIT
 Author's address: 1062 Budapest, Bajza u. 39. TTM Embertani Tára

